

MİLLETLERARASI TRANSFERLER TEORİSİ

Yazan : Dr. MEHMET SELİK

I — Mahiyeti, Önemi ve Meseleyi İzah İçin Geliştirilen Teoriler

Bir memleket diğerinden borç para aldığı anda, yahut vâdesi gelmiş bir borcun alacaklı memlekete ödenmesi zamanında borcu temsil eden satınalma gücünün bir memleketten diğerine nakli gerekir. Bu nakil hadisesine sermayenin transfer edilmesi denir. Burada belki evvelâ sermayenin nakdî ve sonra da aynı transferi bahis konusu olur.

Bir memleketten diğerine ihrac edilen sermaye nihaî olarak o memleketin ticaret bilançosunda ihracat fazlası, diğerininkinde ithalat fazlası şeklinde kendini gösterir. Bununla söylenmek istenen şudur: Sermaye ihracı ve ithali nihaî olarak mal ihraç ve ithal etmek suretiyle gerçekleşebilir. Sermaye hareketi demek, geniş manada, mal hareketi demektir. Sermayenin mal şeklinde tecessüm ederek bir memleketten diğerine intikaline aynı transfer denir.

Fakat sermaye, nakdî manada, hiç bir mal hareketi (altın hareketi hariç) olmadan bir yerden diğer bir yere göçebilir. Bu tipteki intikale de nakdî transfer adı verilir. Nakdî transfer satınalma gücü transferini temsil eder. Satınalma gücü transferi altın ihraç ve ithal etmek suretiyle olabileceği gibi, diğer her türlü hediye vasıtalarının ve sermayeyi temsil eden vesikaların transferi ve bankalar arası kayıtlarla da olur.

Normal ve iradî sermaye hareketleri için, genel olarak söylenebilir ki, satınalma gücü transferi, yani nakdî transfer, asıl transferin, yâni aynı transfer, ön şartını teşkil eder (1).

Genel olarak nakdî transfer aynı transfere tekaddüm ederse de nakdî transfer olmaksızın gerçekleşen sermaye hareketleri az değildir. Direkt yatırımlar buna iyi bir misaldir. Bunun gibi, muayyen bir devre sonunda tasfiye olunamamış ihracat (ithalat) fazlaları bu türlü aynı transferleri meydana getirirler.

---

(1) R. Nurkse, «Internationale Kapitalbewegungen» Wien, S. 135.

Şurası kaydedilmelidir ki, nakdî transferin transfer mekanizmasının işleminde şeklî ve hukukî bir unsur olmaktan başka bir fonksiyonu yoktur. Bu itibarla, iktisadî bir hadise olarak ele alındığında transfer meselesini transfer edilecek meblağın toplanması hadisesine icrâ etmek yanlış bir düşünüş olur (2). Borçlu memleket, çeşitli usûllerle, ödenmesi gereken borcu temsil eden meblağı toplasa ve bunu alacaklıya ödemeye hazır bulursa bile iş bitmemekte asıl belki bundan sonra başlamaktadır.

Bu izahlardan sonra belki bir kere daha belirtmeye lüzum bile yoktur ki, transfer meselesi, transfer güçlüğü denildiği zaman kastedilen hadise aynı transfer olacaktır.

Şimdi aynı transferin niçin ve nasıl bir problem haline gelebileceğini açıklamaya çalışalım.

Bir sermaye ihracı (ithali) hareketinin mal hareketi haline gelip gerçekleşebilmesi için şu imkânlar mevcut olabilir (3) :

1 — Borç alınan meblağ borçlanan memleketin satınalma gücünü artırır. Burada harcamalar artar. Bu artışla ithalatın payı yükselir. Borcu veren memleketin malları bu ithal artışında hisse sahibi olabilir. Satınalma gücü azalması sebebiyle borç veren memleketin harcamaları azalır. Dolayısıyla ithalatı kısılr.

2 — Borç veren memleketin malları, yabancı alıcılara, kambiyo kurlarında hasıl olacak değışmeden dolayı, ucuz gelmeye başlar ve ihracat artar. Buna mukabil, yabancı mallar bu memleket için daha az cazip hale gelir ve ithalat kısılr.

3 — Borç veren memleketin bazı mallarına karşı dış âlem talebi elastikî olabilir. Bu malların fiyatlarında görülecek nisbî düşme bunların ihracını teşvik edebilir. Diğer taraftan, yabancı malların fiyatlarındaki nisbî artış borç veren memleketin bu mallara karşı talebinin elastiki olması yüzünden bunların ithalini azaltır. Böylece bir ihracat fazlası meydana gelmesine sebep olur.

4 — Borç veren memleketin mahsulleri yabancı borç alıcılar tarafından satın alınır. Satınalmaları borç alınan fonlarla ödenir.

(2) J. M. Keynes, «The German Transfer Problem» Economic Journal, Vol. XXXIX (1929), S. 1 - 7.

(3) H. D. White, «The French International Accounts 1880 - 1915» Cambridge : Harward University Press, 1933, S. 143 - 4.

Bu imkânlardan sonuncusu işlediği takdirde ve bunun devamı müddetince transfer problemi diye bir mesele bahis konusu olmayacaktır.

Fakat bunun tam zıddı hâl de düşünülebilir : Borcu veren veya borç ödeyen memleketin malları satın alınmaz, meblağlar dahilde kullanılırsa, yahut borç ödeyen memleketin dünya pazarlarına çıkarılabilecek malı olmazsa, transfer imkânsız denecek derecede güç bir mesele haline gelir (4).

Bahis konusu iki ekstrem hal ile bu ikisi arasındaki halleri şöylece daha açık olarak gösterebiliriz :

Siz A memleketinde, ben B memleketinde yaşıyor olalım. Sizden bir lira alıyorum. Bu bir lirayı, sizin onu bana vermezden evvel satın almakta kullandığınız malları almak için harcarsam transfer meselesi diye birşey bahis konusu olmaz. Aldığım bu bir lirayı ileride kullanmak üzere elimde tutar saklarsam bu takdirde transfer bütün güçlüğü ile kendini gösterir ve imkânsızlaşır.

Bu iki uç hal arasında sonsuz sayıda ihtimal ve imkânlar yer alır. Yukarıda kaydedilen 1, 2, 3 durumları bu ihtimallerin nasıl bahis konusu olabileceğini göstermektedir. Transfer teorisi işte bu orta yerde yer alan ihtimal ve halleri münakaşa ve izah etmeye çalışır.

(4) **Keynes**, Alman borçlarının transferi meselesini incelediği yazısında bu konuda şu üç tasavvurî durumu düşünüyor :

1 — Farzedelim, Alman istihsal faktörleri ihracat malından başka birşey istihsal etmesinler, ve Alman halkı ithal malından başka birşey istihlâk etmiyor. Bu takdirde (Alman halkının elinden uygun malî tedbirlerle bir kısım satınalma güçleri satın alındığında ithalât, ihracat fazlası meydana gelecek şekilde azalacağından) Almanya için bir transfer problemi mevcut değildir. Bu vaziyette transfer meselesi (belki) tazminat alacaklıları ile Almanya'nın evvelce ithalâtta bulunduğu memleketlerin derdi haline gelir.

2 — Yine farzedelim, Almanya öyle istihsal faktörlerine sahiptir ki, bunların mahsulleri ne pahaya olursa olsun dış âlem tarafından alınır ve fakat arzlarını arttırmaya imkân yoktur. (Rusya'nın ihraç etmekte olduğu havyar ve plâtin gibi — makale 1929 yılında yayınlanmıştır —). Bu kere transfer meselesi güç bir dâva halini alır.

3 — Faraziyelerimize devam edelim, Alman istihsal faktörleri (havyar ve plâtin gibi) mahdut sayıda ve fakat bu defa sınırsız miktarda ihraç malı istihsal etmektedir, ancak bu kere dış âlemin bu mallara olan talep eâstikiyeti bir (1) den küçüktür. Bu vaziyette Almanya ne kadar fazla ihraç ederse o kadar küçük hasıla elde edecektir. Transfer bu durumda da ümitsiz bir iş olacaktır. a. g. m.

Sermayenin mal hareketi haline gelerek transfer edilebilmesi bir zorluğa uğruyorsa bu hadise transferin aralarında cereyan ettiği memleketlerin sahip oldukları iktisadî bünyelerin arz ettikleri benzerlik ve farklılıklarla yakından alâkalıdır. Alacaklı ve borçlu memleket ekonomileri ne derece birbirine rakip veya birbirini tamamlar bir karakterde ise transfer o derece güçleşecek veya kolaylaşacaktır. Sanayî memleketleri ile ziraî bünyeli memleketler arasında transfer zorluğu ihtimâlleri, herhalde, her ikisi de ziraatçı yahut sanayici iki memleket arasındakilerden daha azdır. XIX uncu asrın ikinci yarısından itibaren XX inci asrın ilk yıllarına kadar transfer hadisesi diye bir mesele kimseyi meşgul etmemiştir. Buna karşılık Alman harp tazminatı ödemeleri böyle bir mesele nin mevcut olabileceğini ortaya çıkarmıştır.

Az gelişmiş memleketler yönünden düşünülürse sermayenin alınması sırasında transfer güçlüğü ile karşılaşılması ihtimâl dahilinde olamaz. Zira bunlar kalkınma ihtiyaçları için sermayeyi veren ileri sanayi memleketlerinin mallarına karşı ihtiyaç halindedirler. Az gelişmiş memleketlerin temin ettikleri istikrazların büyük kısmı istikrazın yapıldığı memleketler piyasalarında mal ve hizmet temininde sarfedilir. Transferin bir zorluğa sebep olması alınan borçların geriye ödenmesi sırasında daha büyük bir ihtimal kazanır. Alınan sermayeler verimli olmıyan işler de ve maksatlarla kullanıldığında transfer tam bir mesele haline gelebilir. Ekonomiye faydalı olacak şekilde kullanılmalari halinde bile peşinen bir mesele olmıyacağı söylenemez. Sermayelerin kullanılmasından sonra, ödemeleri zamanı geldiğinde borçlu memleketin alacaklılara karşı ticaret bilançosunu fazla ile kapayabilmesi gerekecektir. Bu neticeye ulaşmak her zaman mümkün olmıyabilir. Borçlu memleketin arz imkânları, dış talebin onun ihraç mallarına karşı olan elastikiyeti, diğer memleketlerin takip ettikleri politikalar bu hadiseye tesir edeceklerdir. Az gelişmiş memleketlerin takip etmekte oldukları gelişme politikaları, dış tediye vasıtalarına olan ihtiyacı daima yüksek seviyede muhafaza temayülünde oldukları için, transfer ekonominin kendi bünyesi dolayısıyla de zorlukla karşılaşacaktır.

Transfer meselesinin az gelişmiş memleketleri ilgilendiren bir diğer tarafı da, klasiklerin iddialarının doğruluğu nisbetinde, önem kazanacaktır. Eğer transferin gerçekleşmesinde büyük ölçüde fiyat hareketleri rol oynuyorsa borcun ödenmesi sırasında ticaret hadlerinin aleyhe dönmelerinden dolayı az gelişmiş memleketler zarara uğrıyacaklar ve belki bu zararları borcu aldıkları sırada ticaret hadlerinin lehlerine dönüşünden dolayı elde ettikleri kazançlardan daha fazla olacaktır. Zira bu memleketlerin sınaî mahsullere olan talepleri muhtemelen sınaî memleketlerinin bunların mahsullerine olan talebi kadar elastikî olmıyacaktır.

Transfer hadisesini tetkik bu bakımdan da önem kazanmaktadır. Fiyat değişimleri ne kadar az rol oynarsa belki az gelişmiş memleketler için vaziyet o kadar daha müsait olabilecektir.

Transfer meselesiyle ilgili teorilere gelince, Alman harp tazminatının iktisatçılar arasında sebep olduğu münakaşalar neticesinde ve bilhassa Keynes ile Ohlin arasındaki tartışmanın eseri olarak iki teori vuzuh kazandı. Keynes'in benimsediği ve klasik teori denilen görüş aslında Mill'e kadar uzanır. Ve başlıca geliştiricilerinden biri Taussig'dir. Ohlin'in temsil ettiği görüş de yeni olmayıp Bastable'e dayanır. Bu sonuncu izah tarzı o zamanlar modern teori diye adlandırılmış ve gerçekten modern izah tarzının başlangıcını teşkil etmiştir.

Klâsik teori, biraz sonra görüleceği gibi, transfer hadisesinin izahında bütün ağırlığı fiyat değişikliklerine atfetmiş, modern teori ise klâsik teorisinin iddialarının reddederek asıl ehemmiyetin gelir değişikliklerine verilmesi gerektiğini savunmuştur.

Benimsediği faraziyeler ve kullandığı izah âletleriyle klasik teori basit ve fakat kiyafetsiz bir teoridir. Bunun yerine ikame edilen teoriler de, 1942 yılında transfer meselesini gelir teorisindeki yeni gelişmelerin ışığı altında yeniden ele alan Prof Metzler'e göre, açık ve kesin neticelere götürmeyen fazla eklektik izah tarzları olmaktan öteye gidememişlerdir (5). Metzler bu işin kolay birşey olmadığına da dikkati çekmiştir. Nitekim bahsin sonunda sözünü edeceğimiz kendi izah tarzı da realitelere uygunlukları üzerinde çok şey söylenebilecek olan birçok faraziyelere rağmen mesele hakkında fazla bir aydınlık getirmekten uzak kalmıştır.

1880 - 1915 yılları arasındaki Fransız dış yatırımlarını ele alarak klâsik teorisinin ne dereceye kadar geçerli olabileceğini tesbite çalışmış olan White, milletlerarası sermaye hareketlerinin gerek teorik gerekse pratik bakımdan en önemli meselelerinden biri olan transfer hadisesini bütünü ile kavrayabilecek bir teorisinin şu faktörleri içine alması ve izah etmesi gerektiğini söylemektedir (6).

1 — Kambiyo kurlarındaki değişimler ve bunların doğurduğu tesirler.

2 — Satınalma gücü transferlerinin sebep olduğu talep değişimleri ve bunların tesirleri.

(5) L. A. Metzler, «The Transfer Problem Reconsidered» Journal of Political Economy, Vol. L (1942).

(6) White, a.g.e., S. 306 - 310.

- 3 — Kıymetli maden akımının sebep olduğu kısmî fiyatlardaki değişmeler ve tesirleri.
- 4 — Sermaye ihraç hadlerindeki dalgalanmalar ve bunların tesirleri.
- 5 — İktisadî hayatta meydana gelen sıklık hareketler ve bu hareketlerin transfer mekanizması üzerindeki muhtemel tesirleri.

II — Klâsik Teori

Klâsik teori basit bir teoridir. Altın standart sisteminde sermaye transferinin tahrik ettiği altın akımlarının sebep olduğu fiyat değişmelerinin transfere yeter ve gerekli zemini hazırlıyacağını iddia eder. Klâsik teoriye göre transfer hadisesi genel hatları ile aşağıdaki gibi ceryan eder :

New York sermaye piyasasından bir istikraz yapalım. Borcu veren Amerika'da Türkiye üzerine çekilmiş senet fiyatları yükselir. Bu yükseliş Amerika'da altın ihraç noktasına kadar çıkar. Buna karşılık Türkiye'de dolar üzerine çekilmiş senet fiyatları altın ihraç noktasına kadar düşer.. Altın ihraç noktasına varıldığında sermayenin transferi için Amerika'dan Türkiye'ye altın sevketmek daha kârlı olur. Ve Türkiye'ye altın akmaya başlar. Altın kaybı, Amerika'da para hacminin daralmasına, Türkiye'de genişlemesine sebep olur. Para hacimlerindeki daralma ve genişleme Amerika'da fiyatların düşmesi, Türkiye'de yükselmesi neticesini doğurur. Amerika'da düşmesi Amerikan mallarının Türkiye için ucuzlaşması demektir. Türkiye'nin Amerika'dan ithalatı bu yüzden artar. Amerikan ticaret bilançosundaki ihracat fazlası Türkiye ticaret bilançosundaki ithalat fazlası transfer edilen meblağa eşit oluncaya kadar bu hareket devam eder. Amerika'nın ihracat, Türkiye'nin ithalat fazlası istenilen aynı transferdir.

Aynı transfer başlangıçtaki altın hareketinin transferin devamı sırasında yön değiştirmesine sebep olur. Amerika'nın ihracatı ithalatını aşınca altın Türkiye'den Amerika'ya döner. Aynı transfer tamamlanınca, faiz ödemeleri ile sermayenin prodüktivite tesirleri bir tarafa bırakılırsa, herşey yeniden eski vaziyetine yâni muvazene haline döner. Amerika'da ihraç fiyatlarının düşmesi, Türkiye'de yükselmesi transfer devam ettiği müddetçe ticaret hadlerini Türkiye lehine çevirir. Fakat bir kere aynı

transfer tamamlanınca ticaret hadleri tekrar eski vaziyetlerine dönerler (7).

Görülüyor ki, meseleyi gayet basit bir şekilde izah eden klasik teoriye göre transfer hadisesi : 1 - Nakdî altın atokları tevziinde hasıl olan muvakkat bir değişme ile, 2 - Ticaret hadlerinde, ihracat fiyatları ile ifade edilen ithalat fiyatlarında, sermaye ithalatçisi memleket lehine hasıl olan geçici bir değişiklik yolu ile gerçekleşmektedir (8).

Teorinin zayıf taraflarını diğer teoriyi de gördükten sonra mukayeseli bir şekilde ele almayı uygun buluruz. Fakat burada başlıca büyük zaaflarından biri olarak çoktandır fazla bir manası olmadığı kabul edilmiş olan miktar nazariyesine dayanmakta oluşunu belirtelim.

III — Modern Teori

Ohlin, Keynes'le giriştiği Alman reperasyonları münakaşasında bu teoriyi açık bir şekilde izah etmiştir. Burada teorinin izahını bizzat Ohlin'in kaleminden çıktığı gibi vermeye çalışacağız.

A ve B istihlal faktörleri normal istihdam halinde olan iki memleketdir. A. B den bu yıl büyük bir borç alır ve aynı miktarda borçlanmaya müteakip yıllarda da devam eder. Bu satın alma gücü transferi A'nın yabancı mallara olan talebini doğrudan doğruya artırır. Bu sırada B'ninkini azaltır. Böylece A'nın ithalatı artar, ihracatı azalır.

Borç alınan meblağ yıllık 100 milyon lira ise, A'nın ithalatı bu şekilde belki 20 milyon artacaktır. Çünkü büyük memleketlerde talebin

-
- (7) C. P. Kindelberger, «International Economics» (Revised Ed.) 1958, S. 348. Kâğıt para sistemi mevzuubahis olduğu zaman da yukarıdaki mekanizma esas itibariyle aynı tarzda işlemektedir. Bu takdirde dolar fiyatı düşmekte (Türk lirasına göre) Amerika'dan ithalât ucuzlamakta buna karşılık Türk malları pahalılaşmaktadır. Araya kısa vâdeli sermaye hareketlerinin karışması halinde de altın sistemine çok daha yakın bir mekanizma bahis konusu olmaktadır. Aynı eser, S. 348 - 9.
- (8) C. Iversen, «International Capital Movements» 1936, S. 201 - 2. Klâsik transfer teorisi için aynı zamanda şu eserlere bakılabilir: Nurkse, «Internationale» S. 47 - 153; J. Viner, «Canada's Balance of International Indebtedness 1900 - 1913» Cambridge, Harvard University Press, 1924; G. M. Meier, «Economic Development and Transfer Mechanism, Canada, 1895 - 1913» Canadian Journal of Economic and Political Science, Vol. XIX (1953); W. Röpke, «Zum Transferproblem bei Internationalen Kapitalbewegungen» Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Vol. 133 (1930).

ancak küçük bir kısmı doğrudan doğruya yabancı mallara veya ihrac mallarına yönelir. Geriye kalan 80 milyon A'nın kendi mallarına olan talebini yükseltir.

Mr. Keynes (9) ve onun fikrine katılan iktisatçılar 80 milyon liranın böylece sonunun gelmiş olduğunu düşünürler. Şayet bu paralar ithalatı doğrudan doğruya arttırmıyorlarsa, bunların ticaret muvazenesi üzerinde herhangi bir tesir icra edebilecekleri de düşünülemez. Bu itibarla mü-lâhaza dışı bırakılabilirler.

Fakat bilâkis, ödünç alınmış bu miktar satın alma gücü özel bir dikkate layıktır. Zira bu meblağ aşağı yukarı bu büyüklükte bir ithal fazlasını hasıl edecek bir mekanizmayı harekete getirir. Bu satın alma gücü kaybı vasıtalı bir şekilde B de bir ihracat fazlası yaratır; veya, daha doğrusu, satın alma güçlerinin tevziinde hasıl olan bu değişmeler aşağı yukarı aynı zamanda A da bir ithalat ve B de bir ihracat fazlasının meydana gelmesine sebep olur.

A da yerli mallara karşı artmış olan talep bu malların arzını arttıracaktır. İleri bir memlekette bu ancak şu demek olabilir: O zamana kadar ihracat malları ile ithalat malları sanayilerinde istihdam edilen işgücü ve sermaye bu durumda yerli piyasa için istihsalde bulunan sanayilere geçecektir. Bu "ithal mallarına rakip" mallarla ihrac malları istihsalı şimdiye kadar olduğundan daha az olacaktır. Böylece ihracatta nisbî bir azalma, ithalatta artma ve dolayısıyla bir ithalat fazlası yaratılacaktır.

Buna mukabil B de bu söylenenlere uygun fakat aksi istikamette değişmeler vukua gelir. Ve bunların neticesi olarak bir ihracat fazlası elde edilir.

Görülüyor ki, her iki memlekette istihsalin yeni durumlar alışı iki memleket arasındaki satın alma gücü tevziindeki değişmelerin neticesi olmaktadır. Bu değişmeyi meydana getiren mekanizma para sisteminin hususiyetine göre değişir. Sabit kambiyo kurlarının bahis konusu olduğu bütün hallerde A'nın nakdî satın alma gücünde bir artma, B'ninde azalma olur. Ve bu artma ve azalma belki de 80 veya 100 milyondan bile fazla olabilir. İstihsalin ve ticaretin yeni duruma kâfi sür'atle intibakı için bir talî 'enflasyon' ve 'deflasyon' lüzumlu olabilir. Yeni muvazene durumuna ne kadar âni geçilirse, A ve B'deki enflasyon ve deflasyon o durumuna ne kadar âni geçilirse, A ve B'deki enflasyon ve deflasyon o yat seviyelerindeki değişiklikler o derece büyür.

(9) Keynes, Ohlin'le transfer meselesi üzerinde giriştiği münakasada klâsik teoriyi müdafaa etmiştir. Bak. a.g.m.

Bu fiyat değişmelerinin karakteri kısaca münakaşa edilmek gerekir. Yerli piyasa mallarının fiyatları, ihraç ve ithal malları fiyatları ile ithal mallarına rakip malların fiyatlarına nisbetle A da yükselmeye B de düşmeye başlar. İstihsalin yeni duruma uyması kısmen, fakat ancak kısmen, 'kısmî fiyat seviyeleri'ndeki bu değişmenin neticesidir. (İstihsal taleple aynı istikamette gelişme temayülündedir, yâni, hatta teşvik edici hiç bir önemli fiyat değişmesi olmasa bile, piyasaların gelişmesi ile birlikte artar.)

A'nın ihraç fiyatlarının yükselip B'ninkilerin düşmesi zarurî birşey değildir. Bu demektir ki, B, A'yı daha büyük miktarlarda satın almaya teşvik edebilmek için mallarını daha ucuz hadler üzerinden arz etmeye mecbur değildir. Bununla beraber, vasıtalı şekilde, ticaret hadlerinde muayyen ölçüde bir kayma meydana gelmesi muhtemeldir. A'nın artmış bulunan satın alma gücü bir dereceye kadar kendi ihraç malları ile kendi 'ithal mallarına rakip' mallarının fiyatını yukarıya doğru itecektir, aynı sınıf mallar bu sırada B de daha ucuz olmaya başlayacaktır. Bu şekilde ticaret muvazenesinin yeniden muvazene bulması daha kolaylaşmış olur.

Dikkat edilmelidir ki, bu fiyat değişmeleri Mr. Keynes'in tahlillerinin altında yatan ve klâsik teorice kabul edilen fiyat değişmelerinden tamamiyle farklıdır. Mill, ondan sonra Edgeworth, Taussig ve onları takiben daha birçoğunu, A'yı daha çok satın almaya tahrik için B'nin mallarını daha ucuz ticaret hadleri üzerinden arz etmeye mecbur olduğunu iddia ederler. Onlara göre, esas fiyat değişmesi her iki memleketin ithal ve ihraç malları arasındaki fiyat değişmesidir. Yukarıda izah edildiği gibi, bu enternasyonal malların fiyatları ile yerli piyasa malları fiyatları arasındaki değişme değildir. Bu hatalı neticeye varılıyor, çünkü, satın alma gücü transferinin enternasyonal mallara yönelen talepler üzerindeki *doğrudan doğruya* tesiri bir yana bırakılırsa, bu transfer dolayısıyla satın alma güçlerinin iki memleket arasındaki kayışı vakıası ihmâle uğruyor. Talep şartlarının sadece 20 milyon nisbetinde kalmayıp, mütebaki 80 milyonla da değişikliğe uğradığı hesap dışı tutuluyor.

Yukarıda kısaca gösterilmeye çalışılan mekanizma realiteye uyuyorsa şurası da doğrudur ki, ticaret muvazenelerinin kâfi ve tatminkâr bir muvazeneğe ulaşması B'nin ihraç fiyatlarında hiç bir önemli düşme, ve keza A'ninkilerde yükselme, olmaksızın mümkün olacaktır. Bundan dolayıdır ki, B'nin ihracatındaki artmayı doğrudan doğruya onun ihraç fiyatlarındaki bir düşmenin neticesi olarak göstermek çok yanlıştır (10).

(10) B. Ohlin, «The Reparation Problem : A Discussion - Transfer Difficulties, Real and Imagined» Economic Journal, Vol. XXXIX (1929).

IV — İki Teorinin Tenkidi ve Mukayesesi

Her iki teori aslında aynı hadiseyi izah ederken bir arada ve birbirini tamamlar şekilde ele alınacak faktörleri müstakil olarak alıp tahliller yapmakta ve bu yüzden bir yönlü bir izah sistemi olmaktan ileriye gidememektedir. Modern teori, klâsik teorinin esasını teşkil eden genel fiyat değişmelerini reddeder veya bunlara ancak pek küçük bir ehemmiyet atfederken, klâsik teori, modern teorinin özünü teşkil eden satınalma gücü dağılımındaki değişmelerle bunların tesirlerini hiç nazara almamaktadır. İkinci olarak, klâsik teori transfer hadisesinin gerçekleşebilmesi için borç veren memleketin mallarını, evvelce olduğuna nazaran, daha düşük fiyatlarla arz etmek mecburiyetinde kalacağı keyfiyetini zarurî bir şart olarak kabul eder. Diğer bir ifade ile, sermaye transferi ticaret hadlerini zarurî olarak veren memleketin aleyhine alanın lehine çevirir. Modern teori, buna mukabil, bu zarureti reddeder. Her iki memlekette hâkim şartlara göre ticaret hadlerinin borç alan memleketin lehine olabileceği kadar aleyhine gelişebileceğini iddia eder. Bu kısaca belirttiğimiz iki husus, teoriler arasında, hiç de zarurî olmıyan, bir ihtilaf konusu olarak mevcut olagelmıştır.

Şimdi bu iki teori arasındaki farkları daha incelikle ve daha yakından tesbit etmeye çalışalım.

I — Talep şartlarında meydana gelen değişmeler : Klasik teori her memleketin diğerinin mallarına olan talebinin aynı kalacağını kabul eder. Modern teori ise, transfer edilen satınalma güçlerinin alan memleketin veren memleketin mallarına olan talebini yükselteceğini, veren memleketin talebini alanın mallarına karşı düşüreceğini iddia eder (11).

Viner'in bu konudaki görüşü şudur : İstikraz meblağının doğrudan doğruya ve derhal borcu veren memlekette kullanılmasını şart koşma gibi özel bir durumun olmaması, ve fiyat değişmelerinin mevcut bulunmaması hallerinde, dışarıdan borçlanmanın borcu alan memleketin yekun satınalma gücünü - borçlanmadan gelen kısım dahil - sarfetme nisbetinde, yâni, bu satınalma gücünü yerli mallarla yabancı mallara harcama oranında, bir değişiklik yapacağını düşünmek için hiç bir sebep mevcut değildir. Halbuki bu nisbetlerde bir değişme olmaksızın tamam olarak mal şeklinde istikrazı alacak olan memlekete girmesi mümkün olamaz (12). Viner bu hükmü verdikten sonra bahis konusu olan nis-

(11) Iversen, a.g.e., S. 203.

(12) Viner, a.g.e., S. 206.

bet değişmelerinin ancak nisbî fiyat seviyeleri arasında meydana gelecek farklılaşma yolu ile ortaya çıkabileceğini kabul eder.

Bu görüşe karşı yapılabilecek itiraz şudur: Sermaye transferleri, bunun aralarında cereyan ettiği memleketlerde satın alma gücünün mahallî ve ferdî dağılımını değiştirir. Bir kısım satınalma güçleri bundan böyle bir başka yerde ve değişik kimseler tarafından kullanılacaktır. Kullanılmanın bu yer ve sahip değiştirmesi vakıası, kabul edilebilir ki, onun talep tarzına ve bu talebin yönüne de tesir edebilir.

Bundan başka, bir memleketin gelirinin ithalat için harcanan kısmı ile alınan bir istikrazın bu maksat için harcanacak kısmı arasında yakın bir münasebetin bulunması zarurî değildir.

Bu itibarla, şunu kabul etmek daha makul olur: Borç alan memleket borç aldığı meblağın çok daha geniş bir kısmını ithalat için harcayabilir (13). Burada, daha evvel modern teorinin izahı sırasında yapılan tahlil ve açıklamalar hatırlanmalıdır.

Görülmektedir ki, modern teorinin iddiaları reel hadiselerle daha uygun ve yakın düşmektedir. Bu mevzuu kapatırken şunu da belirtelim ki, transfer dolayısıyla meydana gelen talep değişmeleri istihsale tesir etmek suretiyle mal fiyatlarında değişikliklere sebep olur ve imkân hazırlar.

2 — Fiyat değişmeleri ve bunların rolü: Evvelce de belirtildiği gibi, transfer hadisesi ile birlikte veya ondan hemen sonra her iki memlekette fiyat değişmelerinin vukua gelmesi aynî transferin gerçekleşebilmesi için, klasik teorice, en vazgeçilmez bir şart olarak kabul edilir. Gerçekten klasik teorinin basit izah sistemi içinde bu gayet tabii bir vakıa ve neticedir. Sermaye ihraç eden memlekette ithal edene altın gitmeye başlar. Bu altın azalması ve çoğalması ihracatçı memlekette mal ve hizmet fiyatlarının düşmesine, ithalatçı memlekette yükselmesine sebep olur. Sermaye ihracatçısı memleketin mal ve hizmetleri sermaye ithalatçısı memlekete ucuz gelmeye başlar. Sermaye alan memleketin veren olan satınalmaları artar. Ve aynî transfer bu yoldan gerçekleşir. Aynî transfer hadisesinin bu şekilde gerçekleşmesinin bir hususiyeti de, açıkça görülüyor ki, ticaret hadlerinin borç alanının lehine, verenin aley-

(13) Burada çok daha geniş denirken o memleket gelirinin ithalât için harcanan kısmı düşünülmektedir. Yâni, bilfarz, bir memleket gelirinin 1/4 ünü ithalât için harcıyorsa, bu demek olamaz ki, alınan borç paranın da ancak 1/4 ü dışarıdan mal ithali için sarf edilecektir. Bu hususta bak. White, a.g.e., S. 20 v.d..

hine, bir vaziyet almasıdır. Modern teori bu izah tarzını kabul etmez. Bu teoriye göre, transferin tamamlanabilmesi için borç veren memleketin mal ve hizmet fiyatlarında alanınkilere nazaran bir düşme olması, yâni mallarını evvelce olduğuna nazaran daha ucuz ticaret hadleri üzerinden arz etmesi şart ve lâzım değildir. İki teori arasındaki ana ihtilaf noktası budur.

Modern teoriye göre, borç alma neticesinde bu memlekette yerli mallara olan talep artacaktır. Bu artan talebi karşılamak için yerli malların istihsalı arttırılacaktır. O zamana kadar ihraç malları ile 'ithal mallarına rakip' mallar istihsalinde istihdam edilen istihsal faktörleri yerli piyasaya malı sanayilerine geçecektir. Yerli piyasa malları arzı artarken ihraç malları ve ithal mallarına rakip yerli malı istihsalı azalacaktır. Bunun neticesinde bir taraftan ihracat azalacak, diğer taraftan ithalat artacaktır. Görülüyor ki hadiselerin bu şekilde gelişmesi sırasında klasiklerce iddia edildiği tarzda ve tipte fiyat değişmelerine yer yoktur. Yalnız burada şu söylenebilir: Adıgeçen istihdam kollarından yerli piyasa malı istihsalı için istihsal faktörleri alınması bu iki istihsal kolunun mahsullerinin fiyatlarını bir miktar yükseltebilir. Zira memlekette satın alma gücü artışı olduğu bir zamanda bu iki gurup malın arzı azaltmaktadır. Borç veren memlekette bu söylenenlerin tam aksi vukua gelecektir. Aksi yöndeki gelişmeler transferin gerçekleşmesini kolaylaştırır ve tamamlar.

Modern teori reel hadiseleri klasik teoriden daha doğru olarak izah etmekle kalmamakta, bu izah sırasında kullandığı tahlil âletleri bakımından da daha ileri bir seviyeye ulaşmaktadır.

Klasik teori fiyat değişmelerini tahlil ederken iki memleketin umumî fiyat seviyelerini ele alır. Buna mukabil modern teori, sermaye hareketinin her ne kadar bahis konusu memleketlerin yekun fiyatlarına tesir edebileceğini reddetmezse de bunun eşit mikyasta olmayacağını iddia eder ve fiyat probleminin daha inceleştirilmiş analizlerinde kısmî fiyat seviyelerini (iç piyasa malları, ithal malları, ihraç malları) kullanmanın maksada daha uygun olacağını kabul eder.

3 — Ticaret hadleri ve transfer: Bir memleketin yekûn ihracatının fizik hacminin o memleketin yekûn ithalatının fizik hacmine oranına adıgeçen memleketin gayri safî ticaret haddi denir.

Bir memlekete ithal edilen malların fizik hacmi ile bunları ithal edebilmek için o memleketten ihraç edilen malların fizik hacmi arasındaki oran o memleketin net ticaret haddini verir (14).

(14) White, a.g.e., S. 225.

Burada fizik hacim derken ithalat ve ihracat mallarının ağırlıklarını ifade edilmemekte fakat fiyat seviyelerindeki düzeltmeler yapıldıktan sonra ihracat ve ithalatın para olarak kıymetleri düşünülmektedir (15).

Sermaye ihracatı ve bunun transfer edilmesi hadisesi ile ticaret hadleri arasında yakın bir münasebet mevcuttur.

Dış yatırımlarda bir artma o memleketin mal ve hizmet ihracatında ithalatına nazaran bir yükselmeyi icap ettirir.

Ticaret hadleri meselesi esasında bir fiyat teşekkülü hadisesinden başka birşey değildir. Ticaret haddi para birimleri yerine eşya miktarları ile ifade edilen milletlerarası bir fiyattır. Eğer reel transfer, klasik teorinin iddia ettiği gibi, gerçekten ticaret hadlerindeki değişimleri takip etmekte ise ve başka herhangi bir şeyle alâkalı değilse, bu takdirde, istikameti hakkında a priori olarak birşey söylenemez.

Zira, bir memleketin ticaret hadlerine doğrudan doğruya tesir eden çeşitli faktörler mevcuttur: a) Nisbî talep elastikiyetindeki değişimler, b) İstihsal masraflarındaki değişimler, c) İhraç edilen malların yekûn kıymetlerinde hasıl olan değişimler, d) Ve nihayet, bu malların diğer ihraç mallarına olan nisbetlerindeki değişimler (16).

Sermaye ihracatının sebep olduğu tediye muvazenesi bozukluklarının düzelmesi sırasında borç alan memleketin net ticaret hadleri evvelâ müsait, sonra istikrazın net ticaret hadleri üzerindeki aslî, tâli ve daha tâli tesirlerinin ne olabileceği, istikrazın hacim ve maksadına, o memleketin ihracat ve ithalatının bünye ve karakterine, ve bu ihracat ve ithalata karşı olan talep elastikiyetlerine tâbidir.

Bu zikredilen hususlar hakkında sağlam bir bilgi sahibi olmadan net ticaret hadleri üzerindeki nihaî neticenin ne olabileceğini kestirmemize imkân yoktur. Ve keza net ticaret hadlerindeki değişimleri, bu değişimlere sebep olan faktörleri bilmeden iyi ve doğru olarak tefsir edemeyiz (17).

(15) A. Karaosmanoğlu, «Dış ticaret Hadleri Teorisi ve Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri Üzerinde Bir Deneme», basılmamış doktora tezi, S. 55 - 6.

(16) White, a.g.e., S. 256.

(17) White, a.g.e., S. 263. Bu demek değildir ki, bir istikrazın net ticaret hadleri üzerine yapacağı tesirleri kestirme güçlüğü ile ticaret hadlerinde meydana gelen değişimleri tefsir etme güçlüğüne rağmen ticaret hadlerinin alacağı istikameti tetkik ve araştırma teşebbüsü faydasızdır. Bu durumda sebep hakkında tam ve kesin bir bilgiye sahip olunmasa dahi ticaret hadlerinin daha mı iyi veya fena bir durum aldıklarını bulabiliriz.

Sermaye hareketleri ve bunların ticaret hadleri üzerindeki tesirleri konusunda da iki teori birbirinin tamamen zıddı görüşlere sahiptir. Klasik teoriye göre, transfer hadisesinin vücut bulabilmesi için borç alan memleketin ticaret hadlerinde leyhte bir değişme olacak ve ticaret hadlerinde değişmeler (borçlananın lehine, borç verenin aleyhine) olmaksızın sermayenin mal şekline girip borç alan memlekete intikali mümkün olmayacaktır (18).

Bu konuyu tahkik maksadiyle şimdiye kadar bir seri ampirik etüdler yapılmış ve fakat bunların hiç birinde klasik teorinin bu iddiasını doğrulayacak neticelere ulaşılamamıştır (19).

Araştırmalar sonunda bu mesele ile ilgili şu neticelere varılmıştır (20) :

a) Sermaye ihracı, genel olarak, borç alan memleketin ithalatında bir artmayı, borç verenin yekûn ihracatında bir nisbî çoğalmaya sebep olmuştur. Bu değişmeler, alacaklı ve borçlu memleketler arasında kalacak şekilde, zarurî olarak, iki taraflı olmamıştır.

b) Her iki memleketin net ticaret hadleri, her zaman, borç verenin aleyhine, alanın lehine gelişmemiştir. Ve keza transfer hadisesini kolaylaştırmak üzere zarurî olarak bu yolda işlememiştir.

c) Yeter bir kesinlikle Kanada misalinde, fakat daha iyisi Avusturalya örneğinde, yerli fiyatların, sermaye ithalinin devam ettiği bir devre zarfında, ithalat ve ihracat fiyatlarına nazaran yükseldiği görülmüştür.

d) Transfer hadisesini ve fiyat hareketlerini harekete getirip kontrol edecek seviyede ve aynı zamanda Merkez Bankalarını fiyatları yöneldikleri istikamette durduracak şekilde faiz politikaları yürütmeye sevkedecek ölçüde kıymetli maden akımı olmamıştır.

Modern teori ticaret hadleri üzerinde önceden hiç birşey söylene-miyeceğini kabul etmekle, ticaret hadlerinde her zaman belli değişmeler olacağını iddia eden klasik teoriye karşı daha realisttir. Gerçekten ticaret hadleri, hâkim olan şartlara göre, borç alan memleketin olduğu kadar verenin de lehine inkişaf edebilir.

(18) R. Wilson, «Capital Imports and Terms of Trade», Melbourne, 1931, S. 62.

(19) W. W. Rostow, «The Terms of Trade in Theory and Practice» Economic History Review, 2nd. Series, Vol. III (1950); Wilson, a.g.e.; White, a.g.e.; Meier, a.g.e.; Iversen, a.g.e..

(20) W. W. Rostow, «The Process of Economic Growth» New York, 1952, S. 175.

V — Modern Gelir Teorisi Yönünden Son Bir İzah Denemesi ve Transfer Hadisesinde Gelir ve Fiyat Hareketlerinin Birbirini Tamamlaması

Transfer problemini izah için modern gelir teorisinden faydalanılarak ilk ve en sistematik izah teşebbüsü Prof. Metzler tarafından yapılmıştır (21). Metzler modelini kurarken fiyat, faiz haddi, ve kambiyo haddi değişmelerini yok farzediyor. Bunlardan başka ekonomi dahilindeki diğer bütün kuvvet ve faktörler o vaziyette işler farzediliyor ki bunlar nakdî talep değişmelerinin fiyatlar yerine istihsal seviyesi üzerinde tesir icra etmesini mümkün kılmaktadırlar. Bütün bu basitleştirmeler transferin vukua gelebilmesinde reel gelir değişmelerinin tesirlerini tesbit edebilmek için yapılıyor. Yukarıdaki faraziyelerin mevcut olduğu sistem içinde transfer ancak iki memleket arasında cereyan eden gelir değişmelerinin eseri olacaktır.

Transferin aralarında cereyan edeceği iki memlekette yukarıdaki şartlar altında gelirler bir taraftan net yatırımlara, diğer taraftan istihlâk fonksiyonunun haiz olduğu hususiyetlere göre taayyün edecektir (22). Prof. Metzler gelir değişmelerini ve bunların transfer üzerinde yapacakları tesirleri memleketlerin haiz olabilecekleri muhtelif temayül durumlarına göre mütalâa ve tahlil ediyor.

Yekûn marjinal istihlâk temayülü + marjinal yatırım temayülü 'bir' birden küçükse yazar bu duruma 'stable in isolation' adını veriyor; Bu iki temayül toplamı 'bir' den büyükse buna da 'unstable in isolation' diyor. Biz birinciye kararlı tecrit hali, ikinciye kararsız tecrit hali diyeceğiz. Kararlı tecrit halinde, meselâ, yerli mallar için marjinal istihlak temayülü = 0,2, yabancı mallar için marjinal istihlâk temayülü = 0,2, ve marjinal yatırım temayülü = 0,1 olduğu zaman bulunuruz. Aynı temayüller sıra ile 0,1, 0,8, 0,1 olsa durumumuz kararsız tecrit hâli olur.

Burada önemli olan nokta gelir değişmeleri halinde memleket veya memleketlerin dışarı ile olan münasebet durumlarıdır. Adıgeçen temayüller toplamı, bir'den büyükse ve bu bilhassa ikinci temayülün yüksekliğinden dolayı ise dış âlemin tesirleri işin içine karışacak ve mühim rol oynayacaklardır.

(21) Buchanan, «International Investment» A Survey of Contemporary Economics, Vol. II, 1952, S. 317.

(22) Metzler, a.g.m.

Yazar bundan sonra üç durum düşünüyor : 1) Transfer her iki memleketin gelirine tesir ediyor ; 2) Borç veren memleketin gelirinde transfer dolayısıyla bir azalma oluyor, alanın gelirinde bir değişme olmuyor ; 3) Transfer yalnız alan memleketin gelirine tesir ediyor. Bu üç durumda sıra ile şu üç şey bahis konusudur : Birinci durumda borcu veren memleketin gelirinde transfer meblağı kadar azalma, alan memleketinde bu kadar bir çoğalma olur. İkinci halde borç verenin gelirinde azalma oluyor, alanınkindede hiç bir değişme olmuyor. Meselâ, istikraz meblağı hükûmet tarafından bir tarafta muhafaza ediliyor. Nihayet son vaziyette alanın geliri artıyor, vereninde bir değişme olmuyor.

Bu üç tesir vasiyetine ve çeşitli temayül kombinezonlarına göre elde edilecek neticeleri yazar, ayrı ayrı tablolar meydana getirip devre analizi yolu ile inceliyor. Biz burada varılan neticeleri kısaca kaydetmekle yetineceğiz.

1) Birinci durum : Transfer her iki memleketin gelirine tesir ediyor.

a — Her iki memleket de kararlı tecrit durumuna sahipse, ikrazı veren memlekette gelir düşecek, diğerinde yükselecektir. Sermayeyi veren memleketin ithalatı azalır, ihracatı artınca bu bir miktar fazla meydana getirecekse de transferi gerçekleştirmeye kâfi gelmiyecektir. Bunun içindir ki, sermayeyi veren memlekette daha geniş takyitler konacak veya sermaye alan memlekette daha fazla genişleme olması gerekecektir.

b — Eğer verende kararlı tecrit, alanda kararsız tecrit durumu varsa, yekûn gelir her iki memlekette yükselecektir. Veren memleketin ihracatı ithalatından fazla olacak ve ticaret muvazenesinde meydana gelecek lehte bakiye transfer edilecek meblağdan büyük olacaktır.

c — Tersine, veren kararsız tecrit, alan kararlı tecrit durumunu haizse, yekûn gelir her iki memlekette düşecektir. Veren memleketin ithalatı ihracatından fazla azalacak ve ticaret muvazenesindeki lehte bakiye yine transfer edilecek meblağdan büyük olacaktır.

2) İkinci durum : Veren memleketin geliri, transfer dolayısıyla azalıyor, alanın gelirinde bir değişme olmuyor.

a — Yekûn gelir, kararlılık şartları ne olursa olsun, her iki memlekette de düşer.

b — Normal durumda - yâni, her iki memleket kararlı tecrit durumuna malikse - veren memleketin ithalatı ihracatından daha fazla düşerse de meydana gelen bakiye transferin tahakkukuna yetmez.

c — Veren memlekette kararlı tecrit, alanda kararsız tecrit hali bahis konusu ise, veren memleketin ihracatındaki azalma ithalatındaki azalmadan daha fazla olur. Diğer bir ifade ile, veren memleketteki artan vergileme ticaret muvazenesini aleyhine çevirir ve ödemeyi eskisinden daha güç hâle sokar. Bu durumda veren memleketin gelirinde meydana gelen azalma transferi mümkün kılacak bir bakiye meydana getirmez.

d — Aksi vaziyette -yâni, verende kararsız tecrit, alanda kararlı tecrit hali varsa- verenin ithalatı ihracatından daha sür'atle azalacak, ve bu suretle meydana gelecek bakiye transfer edilecek meblağdan daha büyük olacaktır.

3) Üçüncü durum : Transfer yalnız alan memleketin gelirine tesir ediyor.

a — Yekûn gelir, kararlılık şartları ne olursa olsun, her iki memlekette yükselir.

b — Her iki memleket kararlı tecrit durumunu haizse, veren memleketin ihracat fazlası ithalat fazlasını geçecek fakat hasil olacak bakiye transfer edilecek meblağdan daha küçük olacaktır.

c — Alan kararsız tecrit veren kararlı tecrit durumunu haizse, bir bakiye meydana gelecektir. Bundan başka ihracatta hasil olacak artma, ithalattakinden fazla olacağından bu bakiye transfer için lâzım olan meblağdan daha büyük olacaktır.

d — Diğer taraftan veren kararsız tecrit haline alan kararlı tecrit vaziyetine sahipse, veren memleketin ithalatındaki artma, ihracatındaki artmadan fazla olacaktır. Böylece alan memleketteki gelir artması vaziyeti daha fenalaştırmaktan başka bir netice vermiyecektir.

Satınalma gücü intikali neticesi olarak iki memleketin gelir durumlarında meydana gelen değişmeler sermaye veren memleketin ticaret muvazenesinde aktif bakiye meydana getirecek yönde gelişirse transfer prosesinde reel gelir değişmelerinin muvazeneleştirici vasfı önem kazanır. Bunun bahis konusu olabilmesi ise ancak :

- a) Memleketlerden birinin kararsız tecrit halinde bulunması,
- b) ve bu memleketin, transferin kendi gelirine doğrudan doğruya tesir etmesine müsaade etmesiyle mümkün olur.

Bütün bu neticelere vardıldıktan sonra yazar, kararsız tecrit sınıfına sokulabilmek için çok az memleketin kâfi büyüklükte marjinal istihlâk ve yatırım temayüllerine sahip olduğunu söylüyor. Bir başka ifade ile, normal durum -yâni, her iki memleketin kararlı olması hali- çok daha muhtemeldir.

Eğer bu hüküm doğru ise, satınalma gücü kaymaları yolu ile tahrik edilen reel gelir hareketlerinin sermaye transferinin gerçekleşebilmesi için gereken fazlanın ancak bir kısmını yaratabileceği ümit edilebilir (23).

Görüyoruz ki, en muhtemel durumlarda gelir değişimleri ancak kısmî transfere zemin hazırlayabilmekte bütün meblağın transferi istisnaî hallerde mümkün olabilmektedir. Transferin noksansız yapılabilmesi için gelir değişimlerinin tesirlerinin bittiği yerde başka tesirlerin işe karışması gerekmektedir. Bunlar, Kindleberger'in kabul ettiği gibi, fiyat değişimlerinden başka birşey olamazlar (24). Hulasa edecek olursak, transfer gelir ve fiyat değişimlerinin bir arada tesir göstermeleri ile mümkün olabilir. Hâkim şartlara göre birinin veya diğerinin rolü daha fazla olabilir. Eğer fiyat değişimleri mühim rol oynuyorsa ticaret hadleri üzerine söylenenler bu takdirde ehemmiyet kazanır.

---

(23) Bu hüküm ve neticeler için Bak. Metzler, a.g.m..

(24) Kindleberger, a.g.e., S. 359.